

הרב גד חסידה

בני ברק

למהדורות ה"שערי תשובה" לרבינו יונה

אוצר החכמה

כתב רבינו יונה בפירוש אבות פ"ג מי"ג: מסורת סיג לתורה, בכל יום ויום הסברות מתחדשות, ומהם כותבין הגירסא על פי דעתן, ונתנה רשות לחבל, כי ספר שלם אין בארץ אשר לא יחטא, ותולין הטעות על הספר ולא על דעתן. דברים אלו נתנו להאמר גם על גורל ספרי רבינו יונה בעצמו, ובפרט ה"שערי תשובה" אשר מפני חביבותו נדפס פעמים רבות, אלא שנפלו בו שיבושים רבים, ומהדפסה להדפסה חפצו לתקן והגיהו מסברה וכדומה [בעיקר החל ממהדורת תקל"ג], עד שנשתבש הספר ואיבד את צורתו המקורית וחינו המיוחד. בשנים האחרונות הופיעו מספר מהדורות האמורות להיות מוגהות, והן א. ע"פ "זה השער" ולפי האמור ב"פתח השער" "הושקע הרבה עמל בגוף הספר ותוקנו כל השגיאות מהמהדורות הקודמות [הוגה היטיב ע"פ המהדורות הראשונות משנת רס"ה – שד – שמא – תקצט] והוחזרו כל ההשמטות". ב. מהדורת "אשכול" "לפי דפוס ראשון [רס"ה]". ג. מהדורת "שערי חיים" הנשענת על מהדורת "זה השער" עם תיקונים נוספים מסברה וכדו', וממנה נדפס ה"שע"ת המבואר", וכן מהדורת "אור התשובה" [אלא ששובשה מאוד מחסרון הגהת דפוס מדוקדקת – ומש"כ בשער שהוגהה מכת"י, היינו רק במקומות בודדים כמו שיראה כל מעיין]. מתוך בדיקה מתברר שמהדורות אלו נערכו על-פי מהדורות מאוחרות [א. ע"פ ורשא תקצ"ט ש"מוגהת" ביותר], ובתוספת תיקונים ע"פ הדפוסים הראשונים, אך למעשה רוב נוסח הספר הינו המאוחר המתוקן מסברה, ואפרט לקמן מספר דוגמאות לשיבושים הנובעים מכך. ותחילה נזכיר שיבושי מתקנים "התולים הטעות על הספר ולא על דעתם". ונביא הנוסחה המתוקנת ע"פ דפוס ראשון פאנו רס"ה בהשוואה לעשרות כתבי יד, רובן בספריות פרטיות וחלקן בספריות ציבוריות כמו מילנו אמברוזיאנה 112, מינכן 279.

שער א, אות ו: כובשין את יצרם מאת פניהם (כ"ה בא, ג), וצ"ל מאת פעם (ע"פ קהלת ח, יב). אות יא: ולא נחלצו רעיוניו וחושיו (ב, ג), צ"ל רעיוניו חושים (ע"פ במדבר לב, יז). אות יז: כל משברי היצר המתחדש לעתיד (א, ב, ג), צ"ל לעתים. אות כו-כז: ועוד נתחייב בעל התשובה על הכניעה, מפני שהוא חייב להסיר מנפשו המדות שגורמות לחטא ומעוללות הפשעים. כז. הגאווה מסבבת כמה עבירות (א, ב, ג), וצ"ל בהמשך אחד והגאווה כו', והחלוקה לאותיות מוטעית [אגב, החלוקה לאותיות מקורה ממהדורת תקל"ג, ואינה בשום ספר לפנייה]. אות לא: מי שהוא רוצה את מדותיו רבו הקופצים עליו (א, ב, ג), צ"ל הקוצפים. אות לז: צריך שיחקור וידע גודל העונש לכל אחד מעונותיו (א, ב, ג, ובעקבותם הוגה כן בארחות צדיקים), צ"ל גודל כל אחד. אות מא: ואשר היה ביתך פתוח (א, ב, ג) צ"ל נוך (ע"פ נות צדק המובא שם). ועוד סוג של "הגהות" שקשה להבין כל עיקר מה ראו על ככה, כגון באות ט: ותכבס הנפש (א, ג), צ"ל ותכבס. אות מה: וחטאתי לאבי כל הימים וכו' חוטא כל הימים אצל אבי (א, ב, ג), צ"ל אצל אבי כל הימים. שם: אלא בסליחתך (א, ב, ג), צ"ל בלתי. אות מט: ונמלט מעון מיראת ה' וגאון פחדו (א, ג), צ"ל ונמלט בעוז יראת ה' בגאון פחדו. מי חכם ויבן למה הוגהו אלו ורבות כמותן.

מלבד זאת אף במקומות שנפל ט"ס או טה"ד בדפו"ר כמ"ש רבינו "כי ספר שלם אין בארץ", במקומות רבים לא כוונו המגיהים לאמת המשתקפת בכתבי היד. כגון, שער א אות א: ומל ה"א את לבבך ואת לבב זרעך [לאהבה את ה"א בכל לבבך וגו', ר"ל במה שלא השגת אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך ימול ה' את לבבך ואת לבב זרעך] והשיג אהבתו, דילוג

הדומות בדפו"ר וע"כ הוגה להשיג. אות ד: כי לולא התמהמה כי שב חיש ואנח במרירות, בדפו"ר כי שב איש נאנח, בא' כי עתה שב איש נאנח, בב וג כי עתה שב נאנח. באות יט: ומודה ועוב ירוחם פי' יסודות התשובה הם שלשה כו' החרטה והידידי בכלל מודה, בדפו"ר אע"פ כי יסודות, בא וג, והחרטה [לפי הפירוש הלחץ שפירשו הנוסחה המשובשת]. באות כח: גם לכל הדברים אשר ידבר אל לבו ויעביר על מדותיו ויזכה מזה להתכפר, בדפו"ר להעביר על מדותיו ומעבירים מזה להתכפר, בג, יתן אל לבו להעביר. באות לג: כי יגלה בזה יושר לבבו, בדפו"ר יגלה בצד לבו, א, ב, ג, בצדק. שער שני אות א: איך יתהלך בחקר תכונתו ויאזין עד תבונתו (ע"פ איוב לב, יב), בדפו"ר איך יתחלק בחקר, בא, ב, ג, אליך יתחלק בחקר תבונתו ויאזין עד תבונתו, וכהנה רבות.

מלבד זאת השלימו מובאות מחז"ל לפי נוסחאות שבידינו שהן שונות מנוסחת רבינו וכדומה, כמו כן נשמטו פעמים רבות תיבות ואביא רק דוגמה אחת שיש בה נפקא מינא לדינא. שער ג' אות מה: ומי שהוא יודע שאם ישבע יחשדו אותו בני אדם על שבועתו ממני אמתלאות יש לו להמנע, ונשמטו ב' תיבות אלו, ונשתנה הדין.

אגרת התשובה לרבינו יונה

כיום נפוצות ב' מהדורות מוגהות ושלמות, ע"פ דברי האגרת, ו"אשכול" [המבוססת על הקודמת, אלא שתוקנו בו כעשרים וחמשה תיקונים, מהם נכונים ע"פ דפוסים, ומהם ע"פ סברה בלא סימון כלשהו, ויש מקומות שחפצו לתקן ושיבשו כמו באות מד: ערלה נוהגת בחו"ל ... ספקה מותר. ו"תיקנו": ערלה נוהגת אפילו בחו"ל, וא"כ יוצא ח"ו שספק ערלה בא"י מותר].

למעשה נדפס הספר בתחילה בשתי מהדורות: ד"ר קושטא שח (ובעקבותיו פראג שסו, אמסטערדם שפז, למברג תקנב), הכוללת ב' הדרשות הראשונות וחתימת הספר, ומחצית דרוש הנשים (עד אות עט), מהדורה ב, קרקא שמו (פראג שנו ועוד), בשלימות והחתימה בסיום דרוש הנשים. שתי מהדורות אלו הנם עפ"י כת"י, לאחר מכן נדפס הספר בקיצורים ושינויים רבים בזולצבאך תנג, ומהדורה זו שימשה כבסיס לרוב ההוצאות שלאחריה.

בעל דברי האגרת בירר מבין שני המהדורות הראשונות את מהדורתו, וכן השלים ע"פ כת"י מקומות שהיו חסרים בדפוס, אך יש להצטער על הקמשונים שעלו במהדורה זו אם מפני שהשאייר נוסח הדפוסים האחרונים בלא לתקן ע"פ הראשונים, כמו באות עה, אסור לה לשבת אצלו כו', בכל הספרים סמוך לו. ואסורה לתת בפני בעלה קיתון של מים וכלים שירחץ בהם פניו ידיו ורגליו, (כ"ה בדפו"א ובכת"י א' בלבד), בד"ק ידיו ורגליו, ובדפוס ראשון וכתה"י שירחץ בהם [את] רגליו, וכן הביאווה הפוסקים. [וכבר נסתמך על נוסחה מאוחרת זו בשיעורי שבט הלוי סי' קצ"ה ס"ק י"ג].

עוד יש להצר שבמקום שנחלקו הדפוסים, הכריע בהרבה מקומות מסברה ולא כנוסחת רוב כתה"י, וכן נותרו מקומות רבים שנשתבשה בהם הנוסחה בשתי המהדורות לא ראי זה כראי זה, ולא תיקן ע"פ כתה"י שהיו בידינו כמו באות כח בהשגיו על מעשיו מחמת רצונו הטוב, ובכתה"י בהשגיו על אודותיו מחלונות רצונו הטוב, וכהנה במקומות רבים.

מאידך במקום אחד החליף הגירסא עפ"י כת"י א', ולכאורה אין בכת"י להכריע, והוא בסוף אות סט הוסיף היתר נטילת מים אחרונים ע"ג קינסא [שבמחלוקת שנויה] על פי כת"י פ' [שכנראה הוא כת"י פרנקפורט ס' 4230] וכת"י זה לדעתי אינו בר סמכא שבהרבה מקומות הוסיף ושינה דעת רבינו לדעתו, ולא מצאתי לו חבר בכתה"י להוספותיו, [ואם כי בדברי האגרת העיר על תיקון זה, אך במהדורת אשכול נקבעה נוסחה זו כעיקר בלי פקפוק].

נקודה כי בקרוב נזכה להוצאה מתוקנת של ספרים אלו, על פי כתה"י, ובהשוואה לדפוסים הראשונים המוסמכים, ובניפוי כל הסיגים וניכוש הקמשונים, להגדיל תורה ולהאדירה.